

Natalia LUCHIANCIUC

Problema determinativului substantival în limbile română și rusă



N.L. – magistru în filologie, lector superior universitar la Catedra de Filologie Română, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul.

Domenii de cercetare: gramatica, lingvistica comparată (română – rusă), cultura comunicării, limbile clasice (latina).

Autoare și coautoare a două cărți: *Lingua latina* (manual pentru facultățile umanistice) (2008), *Dicționar tematic de maxime și expresii latine* (2011).

Participantă la numeroase conferințe naționale și internaționale (România).

Caracterul specific al fiecărui idiom se manifestă cu deosebită claritate mai ales prin confruntarea unui sistem lingvistic cu altul. Acesta constituie, probabil, unul dintre motivele ce determină tendințele actuale de studiere a fenomenelor de limbă în plan contrastiv. Compararea limbilor ne oferă un câmp vast de investigații lingvistice dintre cele mai interesante, permițându-ne să pătrundem pe calea cea mai accesibilă, în „intimitățile” gramaticale și științifice ale limbilor supuse analizei, în cazul nostru, ale limbilor română și rusă, care se deosebesc atât de profund între ele.

În cartea sa, *Știința logicii*, Hegel scria: „...numai cine cunoaște bine o limbă și știe, în același timp, și alte limbi, pe care le compară cu prima, numai acela poate simți spiritul și formația poporului în gramatica limbii sale...” [1].

Când se spune că fiecare limbă se caracterizează prin „geniul său”, se are în vedere că orice limbă se manifestă prin felul propriu de a structura realitatea, de a percepe, de a aprecia lucrurile. Limba română și limba rusă fac parte din grupuri de limbi diferite și sunt înrudite ca fiind reprezentantele familiei de limbi indo-europene. Drept urmare, aproape toate aspectele și elementele lingvistice ale acestor

două limbi reprezintă diferențe esențiale în cele mai variate compartimente ale limbii.

Discordanțe evidente la confruntarea limbii române cu limba rusă vom înregistra, mai ales, la nivel sintactic, în tratarea părților secundare de propoziție, în special, atunci când ne referim la determinanții substantivali ai numelui. Una dintre cauzele principale ale acestor deosebiri rezidă în faptul că limbile pe care le comparăm aplică diverse principii de identificare a părților de propoziție.

Determinarea nominală, fenomen pe care E. Coșeriu își întemeiază teoria disocierii, „asigură numelui, pe de o parte, trecerea de la virtual, de la universală desemnării potențiale, la actual, la monovalența desemnării concrete, prin intermediul operațiilor de actualizare, iar, pe de altă parte, îi modifică semnului posibilitatea de desemnare, prin intermediul instrumentelor «delimitării»” [2]. Această actualizare a planului semantic al numelui (al substantivului, al pronumelui sau al numeralului) regent este necesară, din perspectiva comunicării lingvistice, „întrucât substantivul (sau un substitut al acestuia), denumind clase de obiecte, prin conținutul său lexical noțional, rămâne în sfera generalului” [3]. Determinativul numelui, adică ceea ce în gramatica tradițională se subsumează atributului, particularizează sfera semantică a regentului, fie din perspectiva unor trăsături interne, distincte pentru obiectul către care trimite regentul (permanente sau momentane, obiective sau subiective), fie din cea a unor conexiuni externe, în care obiectele se află „înscrise”. Astfel, dacă din punct de vedere structural atributul este, în general, omisibil, atunci, sub aspect semantic, el devine un element necesar al actului de comunicare. „Ce este nume concret, se spune mai concret numai printr-un atribut” [4], menționează cercetătoarea Elena Ungureanu.

Dintre multiplele varietăți de determinare nominală, atât în sistemul gramatical al limbii române, cât și în cel al limbii ruse, attributele exprimate prin substantive sunt cele mai frecvente – numite convențional *attribute substantivale*, datorită naturii morfologice ale acestora. Spre deosebire de alte realizări atributive, determinativul substantival se distinge prin următoarele *particularități*:

– este un *determinant neacordat*, adică numele regent nu implică mărcile de gen, număr și de caz în statutul morfologic al numelui ocurent în poziția de atribut;

– în limitele restricțiilor semantice, *regentul impune atributului* realizat prin substantive *unul din cazurile oblice* [5]: *genitiv, dativ, acuzativ*, dar în limba rusă și cazurile *prepozițional* sau *instrumental* (pe care sistemul cazual al limbii române nu le cunoaște). (Comp.: *privirea mamei* // *мамин взгляд* (cazul genitiv), *nepot surorii* // *племянник сестре* (cazul dativ), *carte de citire* // *книга для чтения* (cazul acuzativ), *carte cu poze* (cazul acuzativ) // *книга с картинками* (cazul instrumental), *roaua de pe iarbă* (cazul acuzativ) // *роса на траве* (cazul prepozițional).

În gramaticile contemporane ale limbii române, fenomenul sintactic vizat se subclasifică în patru categorii, în funcție de cazul substantivului prin care se actualizează. Pe baza acestui criteriu se pot distinge:

- a) atribut substantival în genitiv;
- b) atribut substantival în dativ;
- c) atribut substantival în acuzativ;
- d) atribut substantival în nominativ sau „falsă apoziție”. Ultima categorie însă este considerată de mulți cercetători o realizare atributivă evidentă, de aceea nu este încadrată în clasa atributivă. Se precizează că în clasa atributului substantival sunt incluse „doar structurile substantive realizate prin relație de dependență unilaterală și la unul dintre cazurile nonautonome” [6].

Aflându-se în categoria atributelor neacordate, determinativul substantival al numelui în limba rusă poate fi exprimat, ca și în română, după cum s-a menționat *supra*, prin formele cazuale oblice ale substantivului: *genitiv, dativ, acuzativ, instrumental* (cu sau fără prepoziție) sau *prepozițional* (de regulă, este însoțit de o prepoziție). Ținem să remarcăm faptul că în sintaxa limbii ruse nu se face o tipologizare cazuală a determinativului substantival al numelui, așa cum se face în română.

Cele enunțate anterior ar putea să ne conducă la o concluzie eronată că în analiza gramaticală a structurilor alogene nu vor exista deosebiri esențiale. Examinând cu atenție un șir de studii și gramatici ale limbii ruse, vom observa că în interiorul unei structuri nominale se pot realiza și alte raporturi decât cele atributive. Modelul distributiv $N_1 + N_2$ poate genera în limba rusă și alte funcții sintactice decât cea de *atribut*, cum ar fi funcția de *complement indirect* sau de *complement circumstanțial*. Explicația se conține în **definițiile** acestor părți de propoziție.

Astfel, în gramaticile rusești **atributul** este definit ca o parte secundară de propoziție. El determină altă parte de propoziție redată printr-un cuvânt cu valoare de obiect (*substantiv, pronume substantivizat, numeral sau alt cuvânt substantivizat*); **complementul (indirect)** este o parte secundară a propoziției ce determină o parte de propoziție exprimată prin *verb, substantiv, pronume substantivizat, adjectiv, numeral sau adverb* [7]; **complementul circumstanțial** este o parte secundară a propoziției care determină o parte de propoziție exprimată prin *verb, substantiv deverbal, adjective sau adverb*.

În baza acestor definiții, e ușor de constatat că *atributul* și *complementul* (indirect și circumstanțial) pot avea o serie de regenți comuni: substantive, pronume substantivizate, numerale. În limba rusă numele (substantivul și alte părți de vorbire cu valoare substantivală) poate regenta aproape toate părțile secundare de propoziție, în timp ce în română substantivul sau o altă parte de vorbire cu valoare substantivală solicită, de obicei, un atribut.

În limba rusă valoarea sintactică a termenilor implicați într-o relație de determinare nominală este în strânsă legătură cu părțile de propoziție, deoarece, deseori, aceeași unitate sintactică este interpretată în mod diferit de către diverși autori.

În lingvistica rusă s-au expus, de-a lungul secolelor, mai multe puncte de vedere asupra delimitării părților de propoziție, ceea ce a favorizat și varietatea definițiilor date atributului, a explicațiilor despre particularitățile structural-semantice, despre cele conținutal-sistemice cu referire la această parte de propoziție.

Pentru prima dată, problema părților secundare de propoziție, în sintaxologia rusească, a fost abordată de către A. H. Vostokov, unul dintre exponenții metodei comparativ-istorice, autorul lucrării *Русская грамматика* (1831). În studiul său, lingvistul identifică așa-numitele cuvinte „atributive” (определятельные) și „completive” (дополнительные). În categoria *atributivelor* include *adjectivele, apozițiile*, unele *adverbe și gerunzii*, iar în cadrul *completivelor* – *formele de caz oblic ale substantivului și infinitivul*.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, lingvistul F. I. Buslaev, susținător al principiului logico-gramatical, vorbește despre două criterii

existente în clasificarea părților secundare de propoziție: *după tipul de subordonare și după sens* [8]. Însuși F. I. Buslaev remarcă discordanța dintre aceste două clasificări, una și aceeași parte de propoziție fiind prestată la mai multe interpretări. Astfel, în exemplul: *Тепрьдъ сестры лежит на столе*, forma gramaticală *сестры* va fi tratată ca un *complement* – după natura raportului sintactic exprimat și ca un *atribut* – după semnificație și după tipul întrebării – *чья?* În lucrarea sa *Опыт исторической грамматики русского языка* (1858), s-a cristalizat pentru prima oară concepția logico-gramaticală în analiza părților secundare de propoziție, care s-a păstrat, în ansamblu, până în prezent.

Ulterior, în cercetările lingviștilor A. A. Potebnea, F. F. Fortunatov, A. M. Peșkovsky, M. N. Peterson ș.a., clasificarea logico-semantică a părților secundare a fost supusă unor critici vehemente. Adversarii acestei clasificări opinau că în cadrul ei categoriile sintactice se subordonează celor logice. Însuși principiul de identificare a părților secundare de propoziție, după funcțiile lor logice, nu este admisibil în gramatică și că schema logică privind cele trei părți secundare de propoziție nu cuprinde întreaga varietate de relații exprimate în limbă [9]. În locul acesteia, se propune clasificarea formală, bazată doar pe *tipul de subordonare*. A. A. Potebnea pune semnul egalității între părțile de propoziție și diverse părți de vorbire în utilizarea lor sintactică: „Asemeni *verbului*, care constituie *predicatul* propoziției sau relația predicativă, astfel și *substantivul* la un caz neoblic, neacordându-se cu un alt nume, formează *subiectul*, iar *substantivul* la un caz oblic, neacordat cu un alt nume, reprezintă *complementul* (este vorba de complementul direct sau indirect), însă un *nume* acordat în orice caz este un *atribut* sau *nume predicativ*, iar *circumstanțialului* îi este specifică o formă deosebită, cea a *adverbului*” [10].

În primele ediții ale lucrării sale, *Русский синтаксис в научном освещении*, A. M. Peșkovsky susține că *atribut* este adjectivul acordat, participiul și pronumele; *complement* – substantivul subordonat, *circumstanțial* – adverbul, gerunziul și infinitivul. Iar în edițiile ulterioare, se deține de termenii „*complement*”, „*atribut*”, „*complement circumstanțial*”, distingând părți de propoziție subordonate (*управляемые*), acordate (*согласуемые*) și cele ce aderă (*примыкающие*) [11].

Cercetătoarea V. G. Admoni pune pe primul plan natura morfologică a cuvântului subordonator, identificând două clase fundamentale de cu-

vinte: grupul substantival și grupul verbal. Astfel, toate cuvintele care intră în clasa substantivului sunt considerate atribute [12]. În grupa verbului sunt incluse complementul și circumstanțialul [13].

În această ordine de idei, lingvistul rus A. Gvozdev [14] remarcă incompatibilitatea și caracterul contradictoriu al direcției formaliste, susținând că dacă am analiza exemplul citat anterior *Тетрадь сестры лежит на столе* (după F. I. Buslaev), vom observa faptul că, potrivit opiniei lui A. A. Potebnea, *сестры* va fi *complement*. Conform teoriei cercetătoarei V. G. Admoni – *atribut*; *на столе* – după opinia lui A. A. Potebnea – *complement*, în corespundere cu teoria propusă de V. G. Admoni – *circumstanțial*.

De la mijlocul anilor '30, după apariția manualelor de gramatică ale unor autori ca S. G. Barhudarov și E. I. Dosâcev, clasificarea logico-semantică a fost readusă în știință și continuă să funcționeze ca principiu de bază la studierea părților de propoziție.

Trebuie menționat că însuși academicianul V. V. Vinogradov n-a găsit altă alternativă schemei logico-gramaticale, deși a remarcat caracterul contradictoriu și limitat al acesteia. Savantul nu vedea nici pe departe soluționarea problemei părților secundare de propoziție în această schemă, accentuând că teoria tradițională privind părțile secundare de propoziție necesită o revizuire fundamentală. Direcția acestei „revizuirii” însă V. V. Vinogradov o vedea în studiul aprofundat „al tuturor tipurilor de raporturi sintactice și de legături între cuvinte atât în formele sintagmelor, cât și în structura propozițiilor” [15].

La ora actuală, în sintaxa limbii ruse, teoria părților de propoziție se leagă de semantica unităților sintactice. Semantica și logica naturală („здравый смысл”) [16] sunt promovate pe prim-plan, chiar în ciuda naturii morfologice a elementului determinat.

Merită atenție în acest sens viziunea profesorului rus A. Rudnev, care explică fenomenul determinării nominale potrivit *criteriului logico-semantic*. Astfel, cercetătorul delimitează unități prepoziționale care, deși se referă la substantiv, nu mai sunt interpretate ca fiind atribute (lucru firesc pentru limbile romanice), dar ca niște componente indirecte. Savantul motivează că în asemenea situații se ține seama de condiția dacă „avem de a face **cu una sau cu două substanțe** (purtătoare ale semnu-

lui caracteristic)” [17]. Analizând exemplele: (1) *Ешь блины с икрой* și (2) *Ешь пирог с грибами*, savantul observă că în exemplul (1) se realizează un *complement indirect*, deoarece determinativul prepozițional *с икрой* răspunde la întrebarea *с чем?* și reprezintă o substanță diferită față de substantivul *блины* (clătitele se prepară separat și icrele se pun deasupra); în exemplul (2) se realizează un *atribut*, fiindcă substantivul prepozițional răspunde la întrebarea *какой?* și este o substanță unică cu substantivul determinat (în cazul dat, ciupercile nu se separă de plăcintă, ci se introduc în interiorul ei, formând un tot întreg).

Aceeași situație este semnalată și în exemplul: *Гости пили чай с вареньем*, unde substantivul prepozițional *с вареньем*, în funcție de context, poate fi atribut sau complement. Însă în enunțul: *Навстречу Марье попался мастеровой с пилой и рубанком*, cuvintele *с пилой и рубанком* sunt complemente, deoarece avem de-a face cu niște obiecte pe care obiectul determinat le are **la sine** și nu **în sine**.

De remarcat că în sintaxa limbilor romanice, de pildă, în cea română, exemplele analizate *supra* de către A. Rudnev ar funcționa ca niște *atribute* (Comp.: clătite **cu icre**, plăcintă **cu ciuperci**, ceai **cu dulceață**, meșter **cu ferestru și gealău**).

Trebuie să subliniem că exemplul *Ешь пирог с грибами*, investigat de A. Rudnev, poate avea o funcție de tranziție, adică poate fi interpretat și ca *atribut*, și ca un *complement*. Cităm un exemplu similar din *Современный русский язык* (2002): *На завтрак мы взяли пироги с мясом*, în care autorii, referindu-se la sintagma *пироги с мясом*, afirmă că, datorită raportului atributiv – obiectiv, pe care-l exprimă, aceasta poate fi identificată și ca *atribut*, și ca un *complement*.

Autorii studiului citat (Н. Валгина, Д. Розенталь, М. Фомина) precizează: „Funcțiile sintactice ale părților secundare de propoziție se stabilesc prin relevarea raporturilor dintre cuvântul determinat și determinantul său. Totodată, aceste raporturi nu depind doar de natura morfologică a termenilor din cadrul sintagmei, dar și de valoarea semantică a acestora. Astfel, una și aceeași formă a cuvântului sau aceeași sintagmă nominală prepozițională pot realiza diverse funcții sintactice, în dependență de cuvântul pe care îl determină, adică se iau în considerare atât valoarea morfologică a termenului determinat, cât și semantica acestuia” [18].

În gramatica tradițională a limbii ruse, în categoria complementelor (приименные дополнения), sunt incluse, de regulă, și structurile nominale în cadrul cărora regentul este un substantiv deverbal sau derivat dintr-un adjectiv. De exemplu: чтение **стихов** // lectura **versurilor**, уборка **урожая** // strânsul **roadei**, верность **традиции** // fidelitatea **tradiției**. Din perspectivă semantică, aici, desigur, se realizează raporturi obiective și se resimte corelația cu structurile verbale sau adjectivale: читать **стихи** // a lectura **versuri**, убрать **урожай** // a strânge **roada**, верный **традициям** // fidel **tradițiilor**. În sintaxa limbii române, exemplele citate nu vor fi identificate drept componente, dar vor fi tratate doar ca *atribute*: aici orice determinativ al numelui (substantiv sau substitut al acestuia) este considerat atribut.

În unele structuri analogice cu genitivul subiectiv (плач **ребенка** // plânsul **copilului**, посадка **самолёта** // aterizarea **avionului**), chiar și gramaticienii ruși califică partea secundară de propoziție drept *atribut*, nu *complement*, cum ar fi fost de așteptat, dacă s-ar fi luat în considerare doar relația logico-semantică. Schimbarea formei gramaticale a termenului regent (verb – substantiv deverbal, adjectiv – substantiv de origine adjectivală) are drept consecință modificarea funcțiilor sintactice ale cuvântului subordonat. Totodată, deseori se schimbă și forma elementului subordonat (Comp.: чтение **стихов** – читать **стихи** // lectura **versurilor** – a lectura **versuri**, уборка **урожая** – убрать **урожай** // strânsul **roadei** – a strânge **roada**).

Prezentarea opiniilor cu privire la principiile de identificare a părților secundare de propoziție în sintaxa limbii ruse este o dovadă că în analiza gramaticală a faptelor de limbă, la nivel eteroglot, trebuie să se țină seama de specificul fiecăreia dintre limbile examinate, de altfel, am neglija, am deforma realitatea lingvistică.

În baza celor menționate, ținem să afirmăm că la nivelul unor structuri eteroglotte, același fenomen lingvistic poate fi tratat diferit, fapt condiționat de varietatea principiilor ce se află la baza cercetării. În acest sens, observăm că determinativul substantival al numelui este analizat în mod diferit în sintaxa limbii române și în cea a limbii ruse. Acest fapt rezultă din diversitatea criteriilor aplicate: în limba română primează criteriul gramatical-relațional, în limba rusă se pune pe prim-plan criteriul semantic, substanțial.

Analiza modelelor distributive din limbile română și rusă confirmă teza susținută de prof. R. Budagov, care poate fi aplicată integral inclusiv la caracterizarea limbilor înrudite: „Cu toate coincidențele pur exterioare, unele categorii gramaticale funcționează în limbile înrudite «un pic deosebit»” [19]. Descrierea formelor paralele ne permite a sesiza acest „un pic” deosebit în sistemul limbilor confruntate.

Bibliografie

1. Hegel, *Știința logicii*, traducere rusă, în *Сочинения*, vol. V, 1937, p. 37.
2. Rodica Nagy, *Sintaxa limbii române actuale*, Editura Institutul European, Iași, 2005, p. 197.
3. Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române. Morfologie. Sintaxă*, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 469.
4. Elena Ungureanu, *Atributul și atributivitatea: repere logico-semantice de identificare*, Chișinău, 1999, p. 24.
5. Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978, p. 619.
6. *Ibidem*, p. 620.
7. *Грамматика русского языка*, Том II, Часть I (под ред. В. В. Виноградова), Москва, 1960, стр. 521.
8. Ф. И. Буслаев, *Историческая грамматика русского языка*, Часть I, Издание II, Москва, 1963, стр. 27.
9. А. А. Потенбя, *Из записок по русской грамматике*, Москва, 1958, стр. 71-127.
10. *Ibidem*, p. 119.
11. А. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва, 1956, стр. 283.
12. В. Адмони, *Введение в синтаксис немецкого языка*, Москва, 1955, стр. 250.
13. *Ibidem*, p. 321.
14. А. Гвоздев, *Современный русский литературный язык*, Москва, 1968, стр. 102.
15. *Грамматика русского языка*, Том II, Часть I, (под ред. В. В. Виноградова), Москва, 1960, стр. 97.
16. А. Руднев, *Синтаксис современного русского языка*, Москва, 1968, стр. 110.
17. *Ibidem*, p. 100.
18. Н. Валгина, Д. Розенталь, М. Фомина, *Современный русский язык*, Издание Логос, Москва, 2002, p. 315.
19. Р. Будагов, *Близкородственные языки и некоторые особенности их изучения*, în *Типология сходств и различий близкородственных языков*, Кишинев, 1976, стр. 4.